

STEFAN SVEYGNING “NOMA'LUM AYOL MAKTUBI” VA NAZAR
ESHONQULNING “MAYMUN YETAKLAGAN ODAM” ASARLARIDA BADIY
PSIXOLOGIZM

Jalolova Gulasal Akbarali qizi

FarDU Filologiya fakulteti, 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: fil.fan.dok., professor Abdug'ofir Qosimov

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Stefan Sveygning “ Noma'lum ayol maktubi” va Nazar Eshonqulning “Maymun yetaklagan odam” hikoyalaridagi badiiy psixologizm va uni yuzaga chiqaruvchi tasvir vositalari, usullari o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *badiiy psixologizm, obraz, personaj, psixologiya, psixologik tahlil, psixologik tasvir, qahramon nutqi, analitik prinsip, tipologik prinsip, dinamik prinsip.*

Badiiy asar – yozuvchi ijodi mahsuli bo'lib, unda inson va jamiyat hayoti, uning taqdiri tasvirlanadi. Badiiy asardagi obrazlar xarakterini to'laqonli ochish uchun adib badiiy tasvir vositalari bilan bir qatorda psixologik tasvir vositalaridan ham foydalanadi.

Badiiy psixologizm – asarda muallif tomonidan qahramon ichki olamiga kirib borish hamda obraz ruhiy olamining, qalb kechinmalarining, his-tuyg'ularining tasviri hisoblanadi. A.B. Yesin ta'biri bilan aytganda, badiiy psixologizm- bu asar personajining hayolat olami, fikrlari, mulohazalarining o'ziga xos badiiy vositalardan foydalangan holda juda to'liq, batafsil va chuqur ifodalab berish. O'zbek adabiyotshunos olimlari tomonidan tuzilgan adabiyotshunoslik terminlari lug'atida badiiy psixologizm atamasiga: “...badiiy asarda to'laqonli inson obrazini yaratishning muhim vositalaridan biri, personaj ruhiyatining ochib berilishi, xatti-harakatlari va gap-so'zlarining psixologik jihatdan asoslanishi shu maqsadlarga xizmat qiluvchi usul va vositalarning jamlanmasi”⁵⁸ deb ta'rif beriladi.

Jumladan, jahon adabiyotining mashhur namoyondalaridan biri Stefan Sveyg ham o'z asarlarida inson ruhiyatini asosan ayollar ruhiyatini zo'r mahorat bilan ochib bera oladi. Stefan Sveyg avstriyalik yozuvchi bo'lib adibning “Qalb beasabrigi”, “Noma'lum ayol maktubi”, “Kristina”, “Kuygan ko'ngil faryodi” kabi kitoblari bilan o'zbek kitobxonlariga tanilgan. Adibning “Noma'lum ayol maktubi” novellasi uning ijodida alohida o'rin tutadi. Uning

⁵⁸ Д.Куронов, З.Мамажонов, М.Шералиева. Адабиётшунослик луғати. Тошкент: Академнашр, 2010. -Б.48

bitta qahramoni o'limi oldidan maktub yozgan ayol hisoblanadi. Mana shu ayol timsolida yozuvchi shaxs psixologiyasining eng ichki, ko'z bilan ko'rib bo'lmasa-da, qalb bilan his qilinadigan chizgilarini, armon bo'lgan muhabbatning ayanchli yakunini ko'rsatib bera olgan. Asar kuchli dramatism ruhida yozilgan.

Maktubga murojaat qilamiz: "...bir vaqt qaragam royl chalishni mashq qila boshlabman, chunki seni musiqani yaxshi ko'radi deb gumon qilgandim, buni ko'rib onam ham hayron. Pala-partish kiyinarkan, deya ko'nglingga keltirmaslik uchun ust-boshlarimni tozalab, yamab oladigan bo'ldim, onamning eski ko'yiligidan bichib tikib olgan to'rtburchak yamog'i bor matab fartugimni har kiyganimda uyalganimdan yerga kirib ketganday sezardim o'zimni. Yamoqni ko'rib qolib mendan hazar qilishiningdan qo'rqardim, shui vajdan har gal zinapoyadan yuqoriga yugurgilab chiqib ketayotganimda kitob solingan jildimni chap yonimga qisib olardim, shunda ham yana ko'zi tushib qolmasaydi, deb tirab-qaltirardim. Aslida bularning hammasi kulgili ediku-ya, nega desang axir sen menga biror marta ham qiyo boqmasding-da!"⁵⁹. Mazkur parchadan ma'lum bo'ladiki, qahramon nutqi orqali 13 yoshli qizchanning o'zidan 12 yosh katta 25 yoshli yigitga bo'lgan bolalarcha sof sevgisini, o'smir qizaloqqa xos muhabbat izhorini ochib bergan.

Qizaloq yigitning unga qiyo ham boqmasligini biladi lekin shunday bo'lsa ham bolalarga xos bo'lgan soddalik bilan unga yoqishga harakat qiladi va unga yoqmay qolishdan qattiq qo'rqadi. Haqiqatdan ham bolalar ruhiyatida o'ziga sevimli insonlarga yoqish uchun o'zicha harakat qilish, ularga yoqmay qolmaslik uchun injiqliklaridan voz kechish holatlari kuzatiladi. Yuqorida bola ruhiyatidagi muhabbat, unga intilish tasvirini ko'rgan bo'lsak, yana bir o'rinda esa ayol ruhiyatidagi umid va umidsizlik, o'kinish, chorasizlik ifodalangan:

“ – Sovg'aga kelgan gulku-ya, lekin kim yuborganini bilmayman. Shu vajdan bu gullar menga aziz-, deding. Shu onda senga bir qarab oldim.

– Kim bilsin, bu gullarni ham sen unutib yuborgan biron ayol yuborgandir!

Ajablanib menga qarading. Men esa ko'zingga tik qarab turaverdim."Tanisang-chi, aqalli endi tanisang-chi", - deya faryod qilardi ko'z qarashlarim. Ammo qarashlaringda mehr bilan bexabarlik alomatlar bor edi, xolos...O'qdek otilib chiqib ketdim, yo'lakda oz bo'lmasa xizmatkoringga o'zimni urib olardim...Eshityapsanmi? logann yoshligimdann

⁵⁹ Стефан Свейг. Номаълум аёл мактуби. Тошкент: Янги аср авлоди, 2018-Б.90

buyon shu damgacha meni biron marta ko'rmagan bo'lsa ham, shu birgina lahzada u meni tanidi. Meni tanigani uchun tiz cho'kib qo'llarini o'pgim keldi...Hamma meni jonidan aziz ko'rardi, mehribon edi, faqat sen, yolg'iz sengina meni eslamading, faqat sengina tanimading men sho'rlikni!"⁶⁰ Mana shu qismda qahramon psixologiyasida eng katta fojia, portlash ro'y beradi, Chunki ayolning nech yillik umidlari puch bo'ladi va u uning sevgisi hech qachon qadr topmasligini, tuyg'ulari shunchaki qadrlisi tomonidan jism ehtiyoji sifatida qabul qilinishiga amin bo'ladi. Ayol bilan bir necha bor uchrashishga qaramay yozuvchi uni umuman eslamaydi. Bu esa har qanday ayol ruhiyatiga salbiy ta'sir qiladi, tuyg'ularining poymol bo'lishi ayol hayotidagi kuchli drammatizmni yuzaga keltirdi.

Haqiqatdan ham Stefan Sveyg ushbu asarida javobsiz sevgi qurboni bo'lgan ayol qalbi fojiasini haqqoniy, ta'sirli tarzda ta'svirlay olgan.

O'zbek adabiyotshunosligida badiiy psixologizm masalasi ilmiy maydonga o'tgan asrning o'rtalarida kirib keldi va bu atama ruhiyat (psixologizm), ruhiyat tasviri (psixologik tasvir), ruhiyat talqini (psixologik talqin), ruhiyat tahlili (psixologik tahlil) kabi nomlarga ega. O'zbek adabiyotida ham o'z asarlarida qahramon psixologiyasini, undagi evrilish va o'zgarishlarni o'ziga xos tarzda tasvirlay olish qobilyatiga ega yozuvchilar bor. Xuddi shunday yozuvchilardan biri Nazar Eshonquldir. U o'zbek adabiyotida o'z uslubiga ega ijodkor hisoblanadi. Adibning birgina "Maymun yetaklagan odam" hikoyasi fikrimizning yorqin isbotidir. Sarlavhaning o'ziyoq kitobxonni o'ylantiradi: maymunni yetaklagan odammi yoki odamni yetaklagan maymun. Adabiyotshunoslikka oid manbalarda badiiy psixologizmning uchta prinsiplari borligi aytiladi: dinamik prinsip, analitik prinsip, tipologik prinsip. Dinamik prinsipda qahramon ruhiyati uning xatti-harakatlari, mimika va qiliqlari, turli vaziyatlarda o'zini idora qila olishi va gap-so'zlari orqali beriladi, "mohiyatan bu dramatik asar personajlari ruhiyatini ochish usuliga o'xshash, shu boisdan dinamik prinsip ba'zan psixologik tahlilning dramaturgik usuli deb ham ta'riflanadi".⁶¹ Tipologik prinsipda obraz ruhiyati uni shakllantirgan va qurshab turgan muhit shart-sharoitlari bilan bog'lab tasvirlab beriladi. Analitik prinsipda qahramon ichki kechinmalari, qalbidagi his-tuyg'ulari, tafakkur va mulohazasi, o'y-fikrlari dinamikasi tasvirlanadi. "Bunda bir hisdan boshqa his, bir o'ydan boshqa bir fikr o'sib chiqadi, ular bir-birini to'ldiradi, sifat jihatidan o'zgartiradi".⁶²

⁶⁰ Стефан Свейг. Номаълум аёл мактуби. Тошкент: Янги аср авлоди, 2018-Б.124

⁶¹ Д.Қуроноф, З.Мамажоноф, М.Шералиева. Адабиётшунослик луғати. Тошкент: Академнашр, 2010-Б.49

⁶² Д.Қуроноф, З.Мамажоноф, М.Шералиева. Адабиётшунослик луғати. Тошкент: Академнашр, 2010-Б.49

“Maymun yetaklagan odam” hikoyasida badiiy psixologizmning tipologik prinsipini ko'ramiz ya'ni rassom cholning ruhiyati u yashab turgan makon tasviri bilan bog'lab tasvirlanadi. “ Cholning uyi hashamatli, keng, lekin toshlar tilgan maydonday huvillab yotardi. Ustun va romlari chirigan, umuman hovlidan chirkin va badbo'y hid kelardi. Chirkin hid daraxtlardan, qor ustida qolib qarovsizlikdan xazonlikka yuz tutgan gulzordan, uying yog'ochlaridan va ayvonda qalashib yotgan har xil rasmlar uyumidan kelayotgan edi: shaltoq hid esa axlat solinadigan unduqadan kelardi.”⁶³ Bu tasvir orqali chol yashagan, bor kuch-g'ayrati bilan xizmat qilgan va afsuski umrining oxirida qadr topmagan mustabit jamiyat haqida tasavvurga ega bo'lamiz. Bunin natijasida esa qahramon psixologiyasida tushkunlik, o'z “men”ini yo'qotish, umidsizlik holatlari kuzatiladi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek badiiy psixologizmda 3 xil prinsip bor: dinamik, tipologik va analitik. Nazar Eshonqul “Maymun yetaklagan odam” hikoyasida tipologik prinsipdan foydalangan bo'lsa, Stefan Sveyg o'z asarida badiiy psixologizmga dinamik va analitik prinsip tomonidan yondashgan.

Umuman olganda, badiiy psixologizm – inson ruhiyati tasviri bo'lib, har ikki ijodkor Stefan Sveyg va Nazar Eshonqul ham o'z asarlarida inson psixologiyasini, undagi o'zgarishlarni, yemirilishlarni, haqqoniy va dadil tasvirlay ololgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Д.Қуронов, З.Мамажонов, М.Шералиева.Адабиётшунослик луғати. Тошкент: Академнаш,2010.
2. Эшонқул Н. Маймун етаклаган одам. Тошкент: Янги аср авлоди, 2004.
3. Стефан Свейг.Номаълум аёл мактуби. Тошкент: Янги аср авлоди,2018
4. Есин А. Б.Психологизм русской классической литературы: учебное пособие. — М.: Флинта: Наука, 2011.

⁶³ Эшонқул Н. Маймун етаклаган одам. Тошкент: Янги аср авлоди, 2004— Б.121